

još uvijek je nezamislivo djelovanje izvan vjerskih okvira pa je stoga za trgovca naročito važna religijska opravdanost njegovih poslovnih postupaka. Smisao bavljenja trgovinom je stjecanje bogatstva ali na častan, moralan, pošten i religijski dozvoljen način jer trgovac, za razliku od drugih kategorija, novac zarađuje svojim radom. Budući da je ovaj posao privilegija koja se stiče rođenjem Kotruljeva trgovačka elita je zatvorena i nepristupačna. Njegov trgovac je idealan i uspješan poslovni čovjek, modernim rječnikom kazano biznismen, primjeren muž, uzoran građanin i javna ličnost na koju se treba ugledati.

Knjiga o vještini trgovanja oslikava duh jednog minulog vremena, mentalitet i način razmišljanja trgovca, njegove moralne vrijednosti, odnos prema religiji, porodici, pojedincu, društvu, domovini itd. Iako posjeduje bogato trgovačko i životno iskustvo Kotrulj ima koncizan izričaj i istančan osjećaj za sažetost pa se stiče dojam da je na mnogim mjestima skratio svoje izlaganje kako bi izbjegao preopširnost i zadržao pažnju čitatelja te stoga njegovo djelo, iako prvenstveno namijenjeno trgovcima, svakome omogućuje da promišlja srednjovjekovnu zbilju iz ugla jednog trgovca. Prepoznavši univerzalnost trgovačkog posla, vodeći se uvjerenjem da su "zakoni trgovine beskonačni", Kotrulj je zapisao pravila koja u ovom poslu vrijede i danas. Prijevodom na engleski jezik napravljen je pravi potez kojim njegovo djelo konačno dobija svoju "univerzalnost" postajući pristupačno globalnom krugu čitatelja.

ALMIR PECO

Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Casusları - 16. Yüzyılda İstibbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları, [Sultanovi špijuni- Obavještajne mreže, sabotaža i mreže podmićivanja u 16. stoljeću].*

Istanbul: Kronik Kitap, 2017, 316

str.

Emrah Safa Gürkan, autor ove knjige, magistrirao je kod mentora Halila Inaldžika s tezom "Ottoman Corsairs in the Western Mediterranean and Their Place in the Ottoman-Habsburg Rivalry, 1505-1535" na Univerzitetu Bilkent 2006. godine. Poslije toga je napisao doktorsku disertaciju kod mentora Gabora Agostona pod naslovom "Espionage in the 16th century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman-Habsburg Rivalry" na Univerzitetu Georgetown 2012. godine. Također, bavi se temama diplomatskih odnosa među civilizacijama, frakcijskih sukoba na dvorovima, osmanskim strategijom i mehanizmima odlučivanja, studijama o graničnim prostorima, piratstvom, ropstvom i promjenama religija.

Obavještajne mreže i saradnici ovakvih organizacija su među temama o kojima imamo vrlo malo znanja i tumačenja u radovima o osmanskoj povijesti. U ovom kontekstu, autor je podvukao da je svrha pisanja ove knjige više znanja pa time i razumijevanja ovog pitanja. Knjiga se uglavnom fokusira na špijunske aktivnosti u mediteranskom prostoru u 16. stoljeću. Autor je pokušao dokazati da istočni i zapadni dijelovi ovog područja nisu bili odvojeni jedan od drugog pružajući slikovite i provjerene primjere iz sredozemnog mozaika kroz špijunske aktivnosti. Na ovaj način, utvrđeno je bez sumnje da postoje međusobno povezane mreže na osmanskim graničnom prostoru.

Knjigu čini pet poglavlja: Osmansko-habzburška borba na Mediteranu u 16. stoljeću, Osmanski špijuni i njihove obavještajne operacije, Izvori osmanskog obavještajnog sistema, Korporativna struktura osmanske obavještajne mreže u 16. stoljeću i Osmanski kontraobaveštajni sistem. Pored ovih, u Uvodu, nakon objašnjenja opšteg stanja historiografije o obavještajnim pitanjima iz 16. stoljeća, daje se objašnjenje termina kojeg se ne može uvijek odrediti kao špijunaža, a tekst knjige prate i odgovarajući registri manje poznatih termina. Tako se za svakog čitaoca, a ne samo usko usmjerenog istraživača, pruža makar mali ali vrijedan doprinos njegovom širem i dubljem shvatanju historije, a kroz nju i prošle stvarnosti.

Proces formiranja osmanske države na istočnoj strani Mediterana i države Habsburga na zapadnoj strani temeljno je određene ove knjige. Borba ove dvije velike imperije za dominaciju na Sredozemlju naravno da je uvijek podrazumijevala nastojanja i aktivnosti "na slušanje" jednih i drugih. U ovoj borbi, Mediteran je postao središte imperijalnih sukoba. Činjenica je da su u tome vrlo važnu ulogu imali sjevernoafrički muslimanski pirati koji su napravili savez s Carigradom. Kroz ovaj savez su osmanski mornari, naročito do posljednjeg kvartala 16. stoljeća, provodili vrlo aktivnu politiku u svakom dijelu Mediterana.

Autor je pokušao analizirati osmanske špijune i njihove obavještajne operacije kroz deset događaja i osoba koje se utemeljene u izvorima. Ovdje se ističe obavještajna mreža velikih vezira 16. stoljeća, naročito Mehmed-paše Sokolovića. Pored toga, osmanski mornari kao što je Uluč Ali, koji je bio preobraćenik na islam, igraju veoma važnu ulogu u špijunskim aktivnostima. Većina špijuna koje su osmanski državници slali u Evropu

bili su ljudi koji su promijenili religiju. Ovi ljudi, koji su mogli govoriti evropskim jezicima, mogli su slobodno putovati u regionu, olakšavajući time obavještajne aktivnosti. Ali s druge strane, ovi špijuni su mogli lako sarađivati s obje strane. Kao što je autor istakao, rizik da budu uhvaćeni ili bilo koja druga prijetnja, povremeno je izazivao špijune, trgovce, prevodioce, vojnike pa čak i ambasadore da prenose vijesti više s one strane koja je imala jači utjecaj na njih u tom momentu, nastojeći sve vrijeme sačuvati svoj integritet. Ovo se dogodilo zbog činjenice da centralne birokratske strukture 16. stoljeća nisu uspjele u potpunosti uspostaviti savremenu državnu obavještajnu službu. Ali ipak, obje strane Mediterana su uspjele stvoriti obimne i složene mreže u regionu kroz špijunske aktivnosti. U kontekstu ovih određivanja, autor je preko izabranih događaja pokušao dokazati da je Mediteran prostor međusobnog preplitanja i preklapanja istočnog i zapadnog utjecaja, odnosno kršćanskog i islamskog svijeta.

Izvori osmanskog obavještajnog sistema su bili veoma različiti. Među ostalim, važni su bili trgovci i robovi, *mudedženi* (muslimani iz sjeverne Afrike koji žive u Španiji i južnoj Francuskoj sve do 1609/1613. godine), neki evropski plemići, kaluđeri, Jevreji, ambasadori i vazalske države. Među pobrojanim, robovi daju važne informacije ne samo za Carigrad, već i za osmanske pirate na moru. Mudedželi su istovremeno bili najvažniji izvori za obavještajne aktivnosti naročito na zapadnom Mediteranu i Evropi. Bilo je zabilježenih slučajeva španskih muslimana u Habzburškoj vojsci koji su obavještajno aktivno surađivali s Osmanlijama. Mehmed-paša Sokolović se trudio da ih maksimalno iskoristi u svrhu prikupljanja informacija. Naime, čini se da je

Mehmed-paša stalno pokušavao dobiti podatke o političkoj situaciji u Evropi. Na primjer, on je poslao mnogo mudedžela iz sjevera Afrike ili Evrope na Siciliju, Španiju, Italiju i Njemačku u pokušaju da prikupi informacije o stanju u tim zemljama. Na isti način, Sokolović je za prikupljanje informacija o nizozemskoj pobuni 1578. godine poslao jednog Nizozemca, inače rođenog u Anversu. U slučaju rata, Osmanlije su na isti način slale špijune i pokušavale dobiti podatke o habzburškoj vojsci. Ovi vojnici, koji se nazivaju plaćeni špijuni (*ulufeli*) čak su ušli unutar habzburške armije. Prikupljali su obavještajne podatke o habsburškoj armiji i prijavljivali neprijateljstva između mađarskih, hrvatskih, austrijskih i pripadnika drugih trupa unutar habsburške vojske.

Osmanske paše i vodeće ličnosti među mornarima, među kojima su mnogi bili konvertiti, čine značajan segment osmanske obavještajne mreže. Među njima, na primjer Džigalazade Jusuf Sinan-paša, koji je bio porijeklom iz Genove, ima zanimljivu životnu priču. Kada je kao sedamnaestogodišnjak Scipione pao u ropstvo sa svojim ocem Viscontem Cicalom, koji je bio poznati mediteranski pirat, tripolski ga je beglerbeg Turgut Reis poslao u Carigrad. Scipione, koji je poklonjen Sulejmanu Veličanstvenom, obrazovan je u Carigradu i na kraju je stigao do ranga admirala osmanske mornarice (*kapudan-ı derya*). Kao admiral, pozvao je svog mlađeg brata Carla Cicala iz Italije. Brat Džigalazade Jusuf Sinan-paše Carlo Cicala je bio u službi Habzburga. Poslije prvog dolaska, Carlo je kasnije često putovao u posjetu svom bratu između Sicilije i Carigrada i donosio vijesti i podatke bratu Jusuf Sinan-paši. Čak je vojni inženjer Ambrosio Benedetti, koji je bio Carlov asistent, nacrtao skicu venecijanske tvrđave i poslao je u

Carigrad. Mletačka republika je uložila dosta napora da blokira obavještajnu saradnju između dvojice braće. Jedan od drugih važnih izvora osmanskog obavještajnog sistema bili su Jevreji izloženi pritisku Evrope. Na isti način oni prenose informacije osmanskim vlastima i saradnicima. Na primjer, u periodu kiparskog rata, mnogi Jevreji su bili uhapšeni u Evropi zbog obavještajnog rada za Osmansko carstvo.

Među izvorima osmanskog obavještajnog sistema najvažnije su bile vazalske države. Zapravo, Osmanlije su kao potvrdu svoje dominacije stalno tražili informacije iz Erdelja, Moldavije, Krima i Dubrovnika o evropskim političkim i drugim pitanjima. Među navedenim, Dubrovnik je bio najvažnije mjesto za prikupljanje informacija o razvoju odnosa u Evropi i zapadnom Mediteranu. Preko njihovih konzula, koji su se nalazili u mnogim gradovima Evrope, Dubrovčani su prenosili određene i vrlo važne vijesti u Carigrad. Ipak, prema autoru, Dubrovnik je obavljao obavještajne aktivnosti i u drugom smjeru, prenoseći pojednosti od interesa i značaja Habzburgima kao i Osmanlijama, zbog svojih trgovinskih odnosa s objema stranama. U tom kontekstu, grad Dubrovnik osim trgovca je bio lokacija gdje su prebivali špijuni. Zbog ove karakteristike, ovaj stari grad se ponekad naziva i špijunskim centrom. Na isti način, dubrovački trgovci su bili na važnom mjestu u prenošenju obavještajnih informacija. Na primjer, jedan kapetan dubrovačkog broda, dao je planove tvrđave Manfredonie i Taranta Džigalazadi Jusuf Sinan-paši. Iz tih razloga, gradski rukovodioci su ponekad dobivali ozbiljna upozorenja iz Madrida i Venecije. Osim Dubrovnika, vidi se da su Osmanlije i Mlečani pokušali sakupljati obavještajne informacije i iz drugih važnih luka na

Jadranu, kao što su Herceg Novi i Kotor. Hercegovina je također bila strateško područje u kontekstu protoka informacija sa Jadrana. Ovaj region istovremeno je bio i "policijska stanica" u kojoj su Osmanlije vršile kontrolu špijuna.

Osmanski obavještajni sistem nije imao institucionalnu strukturu u 16. stoljeću. Paše i njihovi namjesnici kao "obavještajni sistem" koriste niz više nezavisnih grupa koje rade obavještajne poslove. Zapravo, prema autoru, ovakva je situacija i dovela do toga da osmanska arhiva ostane siromašna u smislu količine informacija o špijunskim aktivnostima u odnosu na evropske arhive. Osmanska centralna birokratija je ostavila takve informacije i špijunske aktivnosti lokalnim snagama. Tako su ponekad na špijunske aktivnosti usmjeravani sandžakbegovi i beglerbegovi koji su se nalazi u serhadima, graničnim oblastima. Osim zvaničnih službenika, i pirati su vrlo važni među špijunima osmanske države. Pirati su vrlo dobro znali primorsku topografiju na Mediteranu. U tom kontekstu, oni su mogli brzo prenijeti obavještajne podatke u Carigrad, posebno u vezi sa kretanjem osmanske i neprijateljskih mornarica.

Prema autoru, osmanska država je bila pažljiva ne samo da bi prikupila obavještajne informacije, već i spriječila prikupljanje obavještajnih informacija. Ovaj metod, nazvan kontraobavještajni sistem (kontrašpijunaža) bio je jedan od najvažnijih obavještajnih sistema Osmanskog carstva. Carigrad je bio među najkosmopolitskijim gradovima svijeta 16. stoljeća. Mnogi ambasadori ili trgovci Evrope su se okupljali u Carigradu. Naravno, čito za trgovinu na istočnom Mediteranu, Mlečani su imali veoma veliku trgovačku i diplomatsku mrežu u gradu. Osmanski administratori koji su znali ovu situaciju,

čuvali su mletačkog ambasadora (*balyos*) i konzularne zaposlenike pod strogim nadzorom. Također, ponekad i sami ubacujući špijune, Osmanlije su dobivali obavještajne informacije iz konzulata. Istovremeno su pomno pratili mlečanskog ambasadora te pokušavali su riješiti šifriranu mletačku korespondenciju. Kada to nisu uspjeli postići, diplomatskim putem je vršen pritisak kako bi se spriječilo korištenje tih šifrovanih korespondencija iz razloga što nisu doprinosile povjerenju između dvije zemlje.

Još jedno važno pitanje o kojem autor daje informacije u ovoj knjizi je brzina i sposobnosti osmanskog obavještajnog sistema. Ovdje se podvlači da su Osmanlije učinile uspješne performanse u 16. stoljeću. Primijećeno je da su obavještajne informacije vrlo važan politički proces gdje ono što se dešava u zapadnoj Evropi stigne u Carigrad za tri mjeseca, a iz Italije obavještajne informacije dolazile su u prosjeku u roku od 37 dana. Također, informacije iz Dubrovnika u Carigrad su stizale za samo 15 dana. Ovu brzinu autor smatra uspješnom za Osmansko carstvo, gdje ipak ne postoji centralna obavještajna služba.

Knjiga nudi bogatu izvornu podlogu i literaturu da se napravi detaljnija komparativna analiza. Za detaljnu analizu osmanskih špijunskih aktivnosti posebno na Mediteranu, koristio je mnogo arhivske građe sačuvane u Španiji (Valladolid), Austriji (Beč), Turskoj (Istanbul), Italiji (Firenza, Genova, Venecija), Hrvatskoj (Dubrovnik). Na isti način, autor također koristi brojne rukopise na više jezika, objavljene arhivske dokumente, memoare, putopise, *risale* itd. Korišten je širok spektar i literature te je veoma vješto primijenjena komparativna metoda za analizu. U svjetlu svih navedenih informacija, možemo reći da knjiga *Sultanovi špijuni*

popunjava važnu prazninu u pitanju o kojem imamo malo znanja, a to je obavještajni sistem Osmanskog carstva. Osim toga, ova knjiga je važna i u smislu usmjeravanja budućih proučavanja cjelokupnog ustroja obavještajnog sistema Osmanskog carstva.

BEHÇET LOKLAR

**Bojan Stojnić, Verica M. Stošić,
*Banjalučki ljekari u Kraljevini
Jugoslaviji, Udruženje arhivskih
radnika, Arhiv Republike Srpske,
Banjaluka, 2017, str. 233.***

Obiman, dugotrajan i temeljit istraživački rad Bojana Stojnića i Verice M. Stošić, potpomognut timom arhivskih stručnjaka iz nekoliko naučnih institucija iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske rezultirao je objavom iznimno vrijedne studije *Banjalučki ljekari u Kraljevini Jugoslaviji*, koja je 2017. godine prezentirana široj naučnoj javnosti. Ogroman istraživački napor utrošen u sakupljanje po različitim arhivskim ustanovama rasute izvorne građe, u velikoj je mjeri pristup istraživanju ove tematike učinio lakšim i jednostavnijim, budući da je na jednom mjestu, objedinivši arhivska vrela, sakupio sva dostupna saznanja vezana za povijest banjalučkih ljekara Jugoslavije međuratnog perioda.

Strukturu knjige, pored *Uvodnih napomena* (11-17), čine poglavlje *Stari banjalučki ljekari* (18 – 206), te sažetak, *Summary* (207-211), koji je dat na engleskom jeziku. Slijede *Skraćenice navedenih izvora* (211-212), popis korištenih *Izvora i literature* (213-221), te *Indeks imena* (222–233).

Akcentirajući važnost nastanka jugoslavenske države za razvoj zdravstvenih prilika u Banjoj Luci, u *Uvodnim napomenama* (11–17) se ukazuje na ulogu i značaj ljekara kao prvih visokoobrazovanih kadrova, koji su se u ovom gradu, u odnosu na druge društvene strukture koje su bili znatno brojnije, javili još krajem osmanske vlasti, dok su za vrijeme austrougarske uprave, a posebno za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, u skladu sa razvojem države postali veoma značajan i brojna faktor (11). Prema klasifikaciji sačinjenoj po kronološkom slijedu, autori razlikuju tri generacije ljekara: Prvi krug sačinjavaju uglavnom strani ljekari koji su u Banju Luku, u prvim godinama nakon ujedinjenja, pristigli iz dijelova bivše Austro-Ugarske monarhije, krajeva bivše carske Rusije, te dijelom iz bivše Kraljevine Srbije. Mjesta su u drugom krugu polako počeli popunjavati prvi domaći ljekari, ali oni, još uvijek, po brojnosti ne predstavljaju dominantne strukture. Treći krug sačinjavaju uglavnom ljekari “stradalnici,” po porijeklu mahom Srbi i Jevreji koje je 1941. godine rat doveo na liječnički rad u Banju Luku. Ističući neizvjesnost sudbine, ali i težinu prilika sa kojim su se u ovim ratnim vremenima susretali, s obzirom na opus posla, te činjenicu da su često bili najdraži plijen neprijateljske vojske, neki su ljekari iz ovog kruga, kako Stojnić i Stošić navode, odvedeni “u ustaške logore, dok su drugi nastavili da rade u državnim bolnicama i zdravstvenim ustanovama” (12). Ne zanemarujući njihovu svestranost i požrtvovanost u zdravstvenom i humanitarnom radu, posebno se, u glorificirajućem i romantičarskom zanosu, lišenom kritičkog tona, apostorfira karakter njihove publicističke djelatnosti koja je u “onovremenoj nacionalnoj i socijalnoj štampi bila sastavni dio njihove nacionalne aktivnosti i socijalne borbe,” dok je borba za državu,